

Paulina Wójcik-Topór <https://orcid.org/0000-0002-7245-4381>

Uniwersytet Jagielloński, Wydział Polonistyki, ul. Grodzka 64, 31-044 Kraków, e-mail: paula1.wojcik@uj.edu.pl

Urszula Malina <https://orcid.org/0000-0002-3147-5901>

Uniwersytet Jagielloński, Wydział Polonistyki, ul. Grodzka 64, 31-044 Kraków, e-mail: urszula.malina@uj.edu.pl

Jędrzej Michalik <https://orcid.org/0000-0001-5938-8079>

Uniwersytet Gdański, Wydział Filologiczny, ul. Wita Stwosza 58, 80-308 Gdańsk, e-mail: jedmich2000@gmail.com

Substytucja jako element spójności w dyskursie pacjentów z afazją mieszaną

Substitution as an Element of Coherence in the Discourse of Patients with Mixed Aphasia

Słowa kluczowe: afazja mieszaną, dyskurs, kohezja, SALT, substytucja

Keywords: mixed aphasia, discourse, cohesion, SALT, substitution

Streszczenie

Substytucja, rozumiana jako zastępowanie docelowego elementu leksykalnego innym, to zjawisko lingwistyczne pojawiające się zarówno w dyskursie zaburzonym, jak i w mowie osób zdrowych. Wszelkie zamiany słów w wypowiedzeniach mają niewątpliwie wpływ na spójność komunikatów, a tym samym na ich interpretację przez interlokutora. W niniejszym artykule zbadano, jakie substytucje pojawiają się w wypowiedziach osób zdrowych oraz osób z afazją mieszaną z komponentami czuciowym i ruchowym. Zweryfikowano wpływ zamian leksykalnych na utrzymanie spójności na poziomie mikrostrukturalnym (kohezji), a także to, jak zakłócenia spójności mikrostrukturalnej wpływają na spójność makrostrukturalną (koherencję). Opis badań i analiz poprzedzono doniesieniami z literatury, które dowodzą zarówno zwiększenia występowania substytucji, jak i obniżenia zdolności do utrzymywania spójności dyskursu w mowie osób z diagnozą afazji mieszaną.

Abstract

Substitution, understood as the replacement of a target lexical element with another, is a linguistic phenomenon that occurs both in the disturbed discourse and in the speech of healthy people. Any substitution of words in utterances undoubtedly affects the consistence of messages,

© by the author, licensee Łódź University – Łódź University Press, Łódź, Poland.
This article is an open access article distributed under the terms and conditions
of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Data złożenia: 21.04.2024 r. Data przyjęcia: 8.07.2024 r.

and thus their interpretation by the interlocutor. This article examines what substitutions appear in the speech of healthy people and in people with mixed aphasia with a sensory and motor component. The article verifies the influence of lexical replacements on consistency at the microstructural level (cohesion) as well as how disruptions of microstructural consistency affect macrostructural consistency (coherence). The description of the research and analyses is preceded by reports from the literature, which demonstrate both an increased incidence of substitution and a reduced ability to maintain discourse cohesion and coherence in the speech of people with a diagnosis of mixed aphasia.

Wprowadzenie

Zjawisko językowe, jakim jest substytucja, pojawia się w sytuacji ograniczenia dostępu leksykalnego. Mówca napotyka trudność w wyborze odpowiedniej jednostki z leksykonu mentalnego – z pamięci długotrwałej próbuje wydobyć słowo, które następnie powinno zostać przesłane do pamięci roboczej. W trakcie tych prób niebagatelną rolę odgrywa kontrola hamująca, odpowiadająca za wstrzymywanie wpływów bieżących kontekstów. Leksykon mentalny, a więc system słownictwa, jaki funkcjonuje w umyśle człowieka, determinowany jest przez częstotliwość, czas przyswojenia słowa, a także różnorodność skojarzeń danego słowa z innymi [Baayen, Milin, Ramscar, 2016, s. 1175]. Skojarzenia słowa docelowego pojawiają się zwykle pod postaciami parafrazowych substytutów, które zależą od indywidualnych doświadczeń człowieka.

Podjęcie interakcji komunikacyjnych wymaga zdolności do wykonywania kilku zadań i rozwiązywania kilku problemów jednocześnie – tego typu wielozadaniowość sprzyja zjawisku interferencji. Większa liczba podobnych jednostek zaangażowanych w rozwiązywanie problemu powoduje wzrost prawdopodobieństwa wymieszania lub nałożenia się na siebie jego różnych rozwiązań. Aby stworzyć prawidłową wypowiedź, konieczne jest wyeliminowanie wszelkich zakłóceń, na co pozwalają zasoby samokontroli i skupienia [Ovchinnikova, Pavlova, 2017, s. 307–308]. Na skutek zmęczenia, rozproszenia uwagi czy choćby w wyniku procesu starzenia każdy człowiek doświadcza sytuacji, w których błędnie interpretuje usłyszaną wypowiedź bądź błędnie wypowiada zaplanowane słowo czy ich sekwencję. Sytuacje te mogą być uciążliwe, natomiast nie zachodzą często. Inaczej jest w przypadku osób, u których zdiagnozowano afazję, czyli zaburzenia mowy wynikające z uszkodzenia struktur mózgowych – w ich percypowaniu, przetwarzaniu i tworzeniu mowy tego typu deficyty stanowią powszechny i poważny problem.

Niezależnie od typu afazji dźwięki mowy mogą być zastępowane innymi, produkowane w niewłaściwej kolejności, pomijane lub dodawane – takie zjawiska określa się mianem substytucji fonemicznych [Blumstein, 2020, s. 12–13]. Osoby z afazją mogą także zastępować wyrazy na podstawie ich podobieństwa znaczeniowego, czyli dokonywać substytucji znaczeniowych [Kaczmarek, 1995, s. 103]. Słowo zastępujące

leksem, który został zapomniany lub pozostał na tzw. końcu języka¹, wiąże się z bieżącym kontekstem lub kontekstem wewnętrznym mówcy [Ovchinnikova, Pavlova, 2017, s. 306–307]. Zarówno substytucje fonemiczne, jak i znaczeniowe tworzone są nieświadomie i stanowią powszechną cechę zachowań werbalnych [Ferraro, Wilmoth, 2013].

Substytucja jako jeden z determinantów w kohezji – problematyka badań i formułowanie hipotezy badawczej

Zaproponowany przez Michaela Hallidaya i Ruqaię Hasan termin „kohezja” jest pojęciem o charakterze semantycznym: odnosi się do relacji znaczeniowych zachodzących w tekście. Kohezja, rozumiana jako wewnątrztekstowa spójność linearna i strukturalna, jest realizowana w tekstach poprzez system leksykalno-gramatyczny [Halliday, Hasan, 1976, s. 4; Dobrzyńska, 1991, s. 144]². W związku z tym w swoich opracowaniach Halliday i Hasan dokonali rozróżnienia na kohezję gramatyczną, której wykładnikami są: spójniki (ang. *conjunction*)³, odniesienia (osiągane np. poprzez użycie zaimków), substytucje i elipsy, oraz kohezję leksykalną, która warunkowana jest występowaniem w tekście kolokacji oraz powtórzeń i osiągnięta poprzez adekwatny wybór jednostek leksykalnych z systemu językowego.

Halliday i Hasan zdefiniowali substytucję jako zastępowanie jednego elementu leksykalnego innym, ale w przeciwieństwie do wyznacznika kohezji, jakim jest odniesienie (ang. *reference*), substytucja dotyczy relacji między jednostkami językowymi, a nie między ich znaczeniami [Halliday, Hasan, 1976, s. 89]. Stanowi więc zastąpienie jednego elementu innym, równoważnym mu gramatycznie [Polański, 1993, s. 526]. Definicja ta wyraźnie nawiązuje więc do sformułowanej przez Ferdynanda de Saussure’a strukturalistycznej opozycji między syntagmatyką a paradygmatyką: adekwatny dobór jednostek leksykalnych z systemu językowego (oś paradygmatyczna) warunkuje występowanie substytucji i włączanie ich w większe jednostki językowe na poziomie realizacji (oś syntagmatyczna) [Heinz, 1978, s. 239–240; de Saussure, 2002].

1 Zjawisko „mam to na końcu języka” (ang. *tip of the tongue*– TOT) to powszechny rodzaj błędu mowy, w którym osoba ma silne poczucie znajomości słowa docelowego, ale doświadcza niepowodzenia w jego wyszukiwaniu z powodu niemożności uzyskania dostępu do informacji fonologicznych [James, Burke, 2000; Burke, Shafto, 2008].

2 Teresa Dobrzyńska zauważa, że bardziej „pragmatyczna”, „słaba” definicja tekstu zakłada, iż sekwencja zdań nie musi zawierać wykładników zespolenia linearnego i międzyzdaniowego [Dobrzyńska, 1991, s. 144].

3 Aby pierwotny sens angielskiego terminu *conjunction* mógł zostać przełożony na język polski, do tej grupy należy włączyć, obok spójników, również inne wyrazy, których funkcją na poziomie składni jest wprowadzanie wypowiedzeń podrzędnych i łączenie ze sobą zdań składowych, tj. niektóre zaimki (np. *kiedy, który*) czy przysłowki (np. *następnie, po czym*).

Jak wynika z wyprowadzonej na gruncie językoznawstwa strukturalnego dychotomicznej typologii afazji [zob. Jakobson, 1989, s. 150–175], wskutek wystąpienia afazji zaburzeniu może ulec z jednej strony zdolność wyboru jednostek z kodu językowego (afazja selekcji/podobieństwa), z drugiej zaś zdolność łączenia jednostek językowych w jednostki bardziej złożone (afazja kombinacji/styczności) [Krajewska, 2022, s. 60–61]⁴. Odwołując się do charakterystyki i specyfiki zaburzeń afatycznych, sformułowano hipotezę, iż wystąpienie afazji (mieszanej z komponentem motorycznym lub sensorycznym) wpłynie negatywnie zarówno na płaszczyźnie jakościowej, jak i ilościowej na utrzymanie spójności mikrostrukturalnej przy użyciu substytucji, która, jak przedstawiono w części teoretyczno-definitywnej, stanowi jeden z wykładników kohezji. Opisy przypadków i wyniki badań nad afazją, prowadzone od drugiej połowy XIX wieku [zob. np. Łuria, 1967, s. 203–220; Jakobson, 1989; Wright, 2011; Panasiuk, 2012, s. 26–29, 96–111; Pąchal-ska, 2012; Krajewska, 2022], stanowią silną przesłankę, by uznać przedstawioną hipotezę za niesprzeczną z dotychczasowym stanem wiedzy i obserwowanymi związkami między uszkodzeniem centralnego układu nerwowego i wystąpieniem afazji a systemowymi zaburzeniami językowymi chorych. Na potwierdzenie hipotezy lub jej falsyfikację pozwoli porównanie wyników uzyskanych w grupie osób zdrowych neurologicznie, bez objawów afazji.

Metodologia i przedmiot badań

Niniejszy artykuł traktuje o substytucji jako jednym z wyznaczników kohezji w dyskursie. Jest to jeden ze wskaźników, jakie badano w ramach projektu „Wielopoziomowe badania nad dyskursem osób z afazją mieszaną”. Celem całościowych badań było sprawdzenie spójności lokalnej i globalnej w dyskursie oraz zweryfikowanie, które elementy mikrostrukturalne wpływają na spójność makrostrukturalną. W badaniach dokonano analizy ilościowej oraz jakościowej. W przypadku analizy jakościowej podjęto się porównywania transkrypcji w różnych grupach [Boeijs, 2002].

4 Jakobsonowska, a więc (neuro)lingwistyczna klasyfikacja afazji ma swoje odbicie w typologii klinicznej, z której zaczerpnięto nomenklaturę diagnostyczną. Kliniczna typologia afazji ma zastosowanie w pracy z pacjentami w warunkach szpitalnych, a więc warunkach gromadzenia materiału językowego wykorzystywanego w niniejszych badaniach. W praktyce kliniczno-neuropsychologicznej Jakobsonowska afazja kombinacji opisywana jest jako niepłynna (motoryczna), a afazja selekcji jako płynna z zaburzeniami rozumienia (sensoryczna). Pojęcie afazji mieszanej również występuje w klasyfikacjach lingwistycznych i cechuje się współwystępowaniem objawów charakterystycznych dla afazji kombinacji i selekcji [Krajewska, 2022, s. 61].

Grupa badanych

Badania prowadzono w ramach projektu OPUS21⁵. Rozmawiano z 54 osobami, natomiast do analizy wybrano ostatecznie 30 osób, u których wystąpiła najwyższa zgodność pod względem wieku, wykształcenia, lat nauki oraz czasu od zachorowania. W celu porównania spójności dyskursów wybrano 10 osób z diagnozą afazji mieszanej z komponentem czuciowym, 10 osób z diagnozą afazji mieszanej z komponentem ruchowym oraz 10 osób z grupy kontrolnej. Przyczyną wystąpienia u pacjentów afazji był incydent neurologiczny, czyli udar. Badania z udziałem pacjentów prowadzono w 2022 roku. Nagrania wykonywano w krakowskich placówkach medycznych: Szpitalu Specjalistycznym im. Ludwika Rydygiera w Krakowie oraz w Polskim Centrum Rehabilitacji Funkcjonalnej Votum w Krakowie. Diagnozy afazji i wskazania jej rodzaju dokonano na podstawie prób eksperymentalno-klinicznych oraz dokumentacji medycznej i weryfikacji diagnoz postawionych we wcześniejszych oddziałach neurologicznych, w których pacjenci przebywali. Pacjentom nie towarzyszyły inne choroby neurologiczne, a zachorowanie na udar było ich pierwszym incydentem neurologicznym. Z kolei grupę kontrolną stanowili pacjenci lub uczestnicy rehabilitacji w oddziałach niestacjonarnych w wyżej wymienionych placówkach. Rehabilitacja w większości przypadków dotyczyła kobiet po mastektomii oraz osób po operacjach stawów kolanowych. Żadna z osób nie miała stwierdzonych zaburzeń neurologicznych wpływających na funkcjonowanie językowe oraz poznawcze. Grupa badaczy złożyła wnioski do Komisji ds. Etyki w Instytucie Glottodydaktyki Polonistycznej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Po otrzymaniu zgody przystąpiono do kontaktu z uczestnikami badań w celu wytłumaczenia im zasad i procedury badania, tak aby zarówno osoby z afazją, jak i z grupy kontrolnej wyraziły świadomą zgodę na udział w badaniu. W celu zbadania dyskursu wykorzystano protokół gromadzenia danych z AphasiaBank, dzięki czemu możliwe będzie porównanie wyników na arenie międzynarodowej. Używano wysokiej jakości sprzętu do nagrywania wywiadów oraz dokonano anonimizacji wszelkich pozyskanych materiałów. Badani opowiadali o okolicznościach zachorowania, rehabilitacji, wydarzeniu z życia, które było wesołe lub smutne. Następnie kolejno opowiadali trzy historyjki obrazkowe: o chłopcu, który, grając w piłkę, rozbił szybę, o dziecku, które odmówiło zabrania parasola i w konsekwencji zmokło oraz o kocie i mężczyźnie siedzących na drzewie i niemogących zejść na ziemię. Badanych poproszono również o opowiedzenie znanej bajki o Kopciuszku po uprzednim zapoznaniu się z jej wersją obrazkową. Ostatnie zadanie dotyczyło procedury robienia kanapki z szynką i pomidorem. Zadanie to dostosowano do polskich realiów, tak aby przepis odpowiadał tradycyjnym polskim składnikom, ponieważ w oryginalnej wersji

5 Badania realizowane w ramach projektu OPUS21 z NCN „Wielopoziomowe badania dyskursu użytkowników języka polskiego z diagnozą afazji mieszanej”, nr 2021/41/B/HS2/00898.

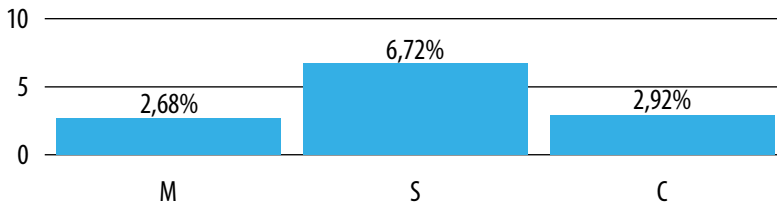
protokołu miała to być kanapka z dżemem i masłem orzechowym. Następnie dokonano transkrypcji według ścisłych zasad, zaznaczając pauzy, powtórzenia, fałstarty oraz wypełnienia semantyczne. W projekcie badano kohezję i koherencję w dyskursie osób z afazją mieszaną, jednak podjęto również wiele dodatkowych analiz jakościowych i ilościowych. W niniejszym artykule przedstawiona zostanie analiza jednego z wyznaczników kohezji, jakim jest substytucja.

Wykorzystanie oprogramowania SALT w badaniach

Aby usprawnić proces ilościowego analizowania uzyskanych danych, w badaniach wykorzystano oprogramowanie SALT (ang. *Systematic Analysis of Language Transcripts*). Program ten umożliwia łączenie danych i analiz ze zautomatyzowanymi działaniami ustalonymi przez badaczy poprzez wprowadzenie odpowiednich kodów do pliku tekstowego z transkrypcją uzyskanych wypowiedzi. W prezentowanych w niniejszym artykule badaniach kodami były opatrywane takie zjawiska językowe jak substytucje, ale również inne wyznaczniki kohezji (odniesienia, elipsy, kolokacje, spójniki, powtórzenia). Po wykonaniu dostępnych w programie analiz generowany jest raport zawierający wiele wstępnie zinterpretowanych danych liczbowych i procentowych. Dzięki takiemu usprawnieniu procesu ilościowej analizy poszczególnych zjawisk językowych w obrębie tekstów możliwe jest zobjektywizowanie pozyskiwania danych i interpretowania ich, znaczne skrócenie czasu potrzebnego na uzyskanie wyników liczbowych, a także dostarczenie nowej jakości i poszerzenie zakresu interpretacji wyników [Miller, Andriacchi, Nockerts, 2019, s. 7–8].

Analiza danych

Na podstawie zebranego materiału i danych z SALT odnotowano największe użycie substytucji w stosunku do innych wyznaczników kohezji w grupie pacjentów z diagnozą afazji mieszanej z komponentem sensorycznym (S) (6,72%). Procent substytucji był najmniejszy w grupie osób z afazją mieszaną z komponentem ruchowym (M) (2,68%), ale niewiele odbiegał od wyniku grupy kontrolnej (C) (2,92%). Dane zostały przedstawione na wykresie 1. Znaczna przewaga omawianego wyznacznika kohezji w grupie osób z afazją mieszaną z komponentem sensorycznym może wynikać z chęci realizacji komunikacyjnych zamiarów [Panasiuk, 2019, s. 207], a zmniejszenie kontroli językowej w wyniku występujących zaburzeń powoduje niekiedy używanie strategii kompensacyjnych.

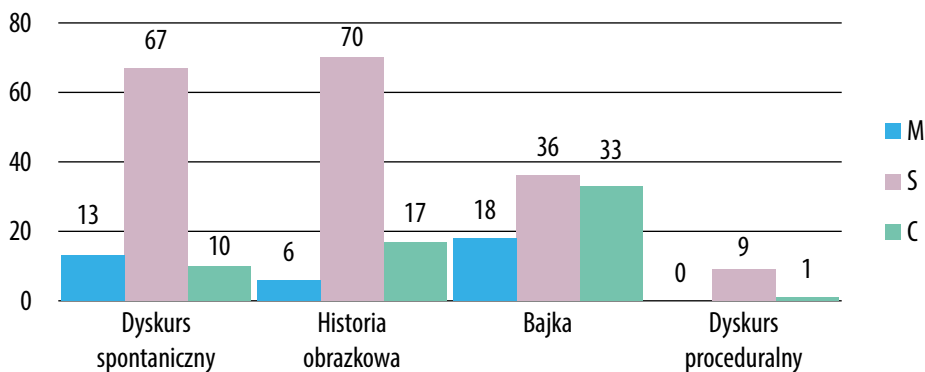

Wykres 1. Procent substytucji w stosunku do wszystkich użytych wyznaczników kohezji w trzech grupach badanych

Źródło: opracowanie własne

Przeanalizowano również liczbę użytych substytucji w poszczególnych rodzajach dyskursu. We wszystkich grupach badanych odnotowano najmniejszą liczbę substytucji w dyskursie proceduralnym. Co więcej, w grupie osób z afazją mieszaną z komponentem motorycznym ten wyznacznik kohezji nie pojawił się wcale. Na podstawie otrzymanych danych w grupie pacjentów z rozpoznaniem afazji mieszananej z komponentem sensorycznym odnotowano znaczną przewagę użycia substytucji w dyskursie spontanicznym (67) oraz podczas opowiadania historyjek obrazkowych (70). W opowiadaniu bajki było ich znacznie mniej (36), ale z kolei był to wynik porównywalny z grupą kontrolną (33), natomiast był to najwyższy wynik użycia substytucji w dyskursie u tych osób. Prawie o połowę mniejszą liczbę substytucji odnotowano w opowiadaniu historii obrazkowych (17) w grupie kontrolnej. W mowie spontanicznej pojawiło się ich 10. Najwięcej omawianego wyznacznika kohezji w grupie pacjentów z afazją mieszaną z komponentem motorycznym pojawiło się w dyskursie narracyjnym, gdzie pacjenci opowiadali bajkę (18), nieco mniej w mowie spontanicznej (13), natomiast przy opowiadaniu historii obrazkowych substytucji było tylko 6. Opisane wyniki przedstawiono na wykresie 2.

Na podstawie otrzymanych danych liczbowych można stwierdzić, że w przypadku dłuższych dyskursów narracyjnych u osób z afazją mieszaną z komponentem sensorycznym obserwuje się zwiększenie częstotliwości występowania wyznacznika kohezji, jakim jest substytucja. Może to wynikać z charakteru tworzenia dłuższych wypowiedzi, co z kolei nie przekłada się na spójność w mikrostrukturze języka. Porównywalny wzrost substytucji podczas realizacji opowiadania bajki widoczny jest w każdej z grup. Być może jest to powiązane z chęcią utrzymania spójności i ciągłości wypowiedzeń podczas opowiadania.

Wykres 2. Liczba użytych substytucji w poszczególnych rodzajach dyskursu

Źródło: opracowanie własne

W przypadku dyskursu osób z afazją mieszaną z komponentem sensorycznym można mówić, że substytucja i występujące inne wyznaczniki kohezji są próbą przystosowania systemu językowego do aktu komunikacji, który jest zaburzony. Przechodząc do analizy jakościowej w przypadku tej grupy badanych, należy stwierdzić, iż w większości wypowiedzeń częścią mowy, która jest stosowana jako substytucja, jest zaimek. W dyskursach dzięki uwarunkowaniu kontekstowemu, sytuacyjnemu istnieje możliwość stwierdzenia, jaką rolę w wypowiedzi stanowił zaimek. Z reguły występuje w funkcji quasi-nominatywnej. Osoby z afazją mieszaną z komponentem sensorycznym używały zaimków jako substytucji [S], chcąc określić:

- 1) miejsce zdarzenia, np. *to kupiliśmy w w tym[S] lekarstwa* (aptece); *Kupuję se te mm no gazety i i tam[S]* (w kiosku);
- 2) osobę, np. *No i ja tak patrzę się na tego[S]* (mężczyznę);
- 3) przedmiot, np. *No stoi facet z w oknie z y z czymś[S]* (piłką); *On sobie y y siedzi na, na na tym[S]* (fotelu);
- 4) chorobę lub objawy, np. *No miałem po prostu to[S]* (udar); *zawrooty, jakieś takie[S]* (zaburzenia, objawy);
- 5) czynności, np. *potńczyć, tego[S]* (pobawić się);
- 6) czas, np. *Jest godzina piąta, szósta, siódma, dalej no tego[S]* (ósma).

Użycie zaimka w formie substytucji pośredniej przy zaburzeniach rozumienia w obszarze nazywania może powodować oddalenie od nazwy właściwej, a tym samym powodować zakłócenia i zmniejszenie spójności dyskursu. Jedynie użycie substytucji w takiej formie z pewnością podtrzymuje chęć kontynuacji wypowiedzi i wskazuje na zachowane myślenie, a rozbitcie systemu językowego w płaszczyźnie realizacji i wyboru właściwego kodu językowego. Użycie zaimka w formie substytucji z jednej strony jest zatem strategią kompensacyjną, ale jednocześnie może świadczyć na etapie odległym od zachorowania o stosowaniu strategii przystosowawczej [Panasiuk, 2019, s. 250–251].

Osoby z afazją mieszaną z komponentem motorycznym używały substytucji, chcąc określić:

- 1) objawy, samopoczucie, np. *po obiedzie położyłam się, byłam taka **jakaś taka**[S] (zmęczona, słaba);*
- 2) przedmiot, np. ***Coś**[S] wymienić, żeby miało być dobre do obiadu;*
- 3) czynność, np. *Pomału na łóżko **tego**[S] (położyć się);*
- 4) cechę, np. ***Jakieś tam**[S] plewy miały były.*

Znacznie mniejsza liczba substytucji w przypadku osób z afazją mieszaną z komponentem motorycznym wskazuje na trudności realizacyjne. Użycie zaimka w formie substytucji jest w tym przypadku próbą uproszczenia wypowiedzi, skrócenia procesu realizacji, a być może wynikiem trudności w planowaniu wypowiedzi.

Pacjenci z grupy badanych z diagnozą afazji mieszanej z komponentem motorycznym wyraźnie częściej używali jako przejawu substytucji synonimów lub wyrazów bliskoznacznych, co przedstawiono w poniższych przykładach:

- 1) *Oczywiście było **strachu** dużo. Ale i trochę **bojaźni**[S], że możemy się gdzieś całkiem zaginąć;*
- 2) *Nie miał **kasku**. Nie miał **helmu**[S];*
- 3) *Księżę znalazł **pantofelek**. I zaczął wszędzie szukać właścicielki tego **bucika**[S];*
- 4) *Tutaj **syn** gada do mamy. Później **chłopczyk**[S] leci w deszczu.*

Użycie substytucji w formie synonimu, wyrazów bliskoznacznych, świadczy o większej sprawności językowej i mniejszych trudnościach w nazywaniu.

Niemniej rozpatrywanie zaimków w funkcji quasi-nominatywnej i pełnionej funkcji substytucji jest możliwe dzięki odwołaniu się do kontekstu, szczególnie w przypadku osób z afazją mieszaną z komponentem sensorycznym.

W grupie kontrolnej osoby badane również częściej stosowały w swoich wypowiedziach substytucję przejawiającą się używaniem synonimów, wyrazów bliskoznacznych lub słów kontekstowo zastępujących wcześniej użyty element. Niektóre zamiany dostrzegalne były jednak tylko dla osób znających kontekst wypowiedzi i mogły wynikać z nieznamości fabuły bajki, np.:

- 1) *A Kopciuszek, ta **córka**[S] ojca była dla nich służącą;*
- 2) *O imieniu, **ksywie**[S] Kopciuszek;*
- 3) *Zaczął krzyżeć na ciocię, swoją **żonę**[S];*
- 4) *Jednak się ta ciecz zbiera, ta **płonka**[S] [chłonka].*

Ponadto, podobnie jak w grupach pacjentów z diagnozą afazji mieszanej, badani z grupy kontrolnej używali substytucji w postaci zaimków, chcąc określić:

- 1) miejsce, np. *Ale **tam**[S] zmuszały ją do pomocy i pracy;*
- 2) osobę, np. *Nawet nie spojrział na **tamte**[S];*
- 3) przedmiot/obiekt, np. *Zrobiła chyba karetę z dyni czy **czegoś**[S];*
- 4) cechę, np. *Magia była potrzebna do wyczarowania nowej, czystej sukienki, pięknych pantofelków i **jakiegoś**[S] środka komunikacji.*

We wszystkich grupach badanych substytucje w formie zaimka miały w większości rodzaj wskazujący (*tam, tamte, tego, taka, tu, ten*) i nieokreślony (*jakiś, coś*). Wybór takich rodzajów zaimków jako substytucji może oznaczać ich uniwersalny charakter w oznaczaniu rzeczywistości i nadawaniu różnym przedmiotom, cechom, zjawiskom, czynnościom różnych znaczeń za pomocą jednej części mowy.

Wnioski

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że substytucja jako wyznacznik kohezji występuje częściej w dyskursie u osób z afazją mieszaną z komponentem sensorycznym. W tej grupie pacjentów największy stopień użycia wystąpił podczas opowiadania historyjek na podstawie serii obrazków ułożonych w relacji przyczynowo-skutkowej i wymagających umiejętności przedstawiania wydarzeń w chronologii czasowej, a także w mowie spontanicznej. W przypadku obu tych zadań interpretacja zaburzonych wypowiedzi przez odbiorcę była możliwa dzięki kontekstowi obrazkowemu oraz sytuacyjnemu.

W większości przypadków częścią mowy, która była użyta jako substytucja, był zaimek, pełniący funkcję quasi-nominatywną. Zastosowanie zaimka często było strategią kompensującą trudności w nazywaniu lub, jak w przypadku pacjentów z afazją mieszaną z komponentem motorycznym, próbą ułatwienia realizacji artykulacyjnej. Takiego rodzaju rozwiązania w mikrostrukturze przy użyciu wyznacznika kohezji, jakim jest substytucja, mogą wpływać na spójność w przekazywaniu znaczeń. Niniejsze badania potwierdzają fakt mniejszej spójności tekstów w przypadku osób z afazją mieszaną z komponentem sensorycznym, mimo większej częstotliwości występowania wyznacznika spójności, jakim jest substytucja. Można stwierdzić, że ten sam wyznacznik spójności w zależności od rodzaju deficytów językowych w afazji pełni inną funkcję w tworzonych dyskursach.

Istnieje potrzeba kontynuacji badań jakościowych i ilościowych w celu wskazania korelacji między kohezją i koherencją w różnych rodzajach wypowiedzi osób z afazją. Z pewnością wyniki należałoby też uwzględnić w planowaniu działań terapeutycznych w celu osiągnięcia jak największej spójności tworzonych tekstów.

Literatura

- Baayen R.H., Milin P., Ramscar M., 2016, *Frequency in lexical processing*, „Aphasiology”, Vol. 30(11), s. 1174–1220, <https://doi.org/10.1080/02687038.2016.1147767>
- Blumstein S., 2020, *When Speech Goes Wrong: Evidence from Aphasia*, „Acoustics Today”, Vol. 16(12), s. 12–19, <https://doi.org/10.1121/AT.2020.16.4.12>
- Boeije H., 2002, *A Purposeful Approach to the Constant Comparative Method in the Analysis of Qualitative Interviews*, „Quality and Quantity”, Vol. 36(4), s. 391–409, <https://doi.org/10.1023/A:1020909529486>
- Burke D.M., Shafto M.A., 2008, *Language and Aging*, [w:] F.I.M. Craik, T.A. Salthouse (red.), *The handbook of aging and cognition*, New York: Psychology Press, s. 373–443.
- Dobrzyńska T., 1991, *Tekst: próba syntezy*, „Pamiętnik Literacki”, t. 82, nr 2, s. 142–183.
- Ferraro K.F., Wilmoth J.M. (red.), 2013, *Gerontology: Perspectives and issues*, New York: Springer Publishing Company.
- Halliday M.A.K., Hasan R., 1976, *Cohesion in English*, London: Longman.
- Heinz A., 1978, *Dzieje językoznawstwa w zarysie*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jakobson R., 1989, *Dwa aspekty języka i dwa typy zakłóceń afatycznych*, [w:] M. Mayenowa (red.), *W poszukiwaniu istoty języka*, t. 1, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 150–175.
- James L.E., Burke D.M., 2000, *Phonological priming effects on word retrieval and tip-of-the-tongue experiences in young and older adults*, „Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition”, Vol. 26(6), s. 1378–1391, <https://doi.org/10.1037//0278-7393.26.6.1378>
- Kaczmarek B.L., 1995, *Mózgowa organizacja mowy*, Lublin: Agencja Wydawniczo-Handlowa.
- Krajewska M., 2022, *Afazja w stanie ostrym. Obraz i dynamika*, Gdańsk: Wydawnictwo Harmonia Universalis.
- Luria A.R., 1967, *Zaburzenia wyższych czynności korowych wskutek ogniskowych uszkodzeń mózgu*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Miller J., Andriacchi K., Nockerts A. (red.), 2019, *Assessing Language Production Using SALT Software. A Clinician's Guide to Language Sample Analysis*, Madison: SALT Software, LLC.
- Ovchinnikova I., Pavlova A., 2017, *Lexical Substitution and Paraphasia in Advanced Dementia of the Alzheimer Type*, „Psychology of Language and Communication”, Vol. 21(1), s. 306–324, <https://doi.org/10.1515/plc-2017-0015>
- Panasiuk J., 2012, *Afazja a interakcja. TEKST – metaTEKST – kontekst*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Panasiuk J., 2019, *Język a komunikacja w afazji*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pąchalska M., 2012, *Afazjologia*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Polański K., (red.), 1993, *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 547–548.
- Saussure F. de, 2002, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wright H., 2011, *Discourse in aphasia: An introduction to current research and future directions*, „Aphasiology”, Vol. 25(11), s. 1283–1285, <https://doi.org/10.1080/02687038.2011.613452>

